

Breve fra J. P. Junggreen

Ved *H. V. Gregersen.*

I fortsættelse af de J. P. Junggreen-breve, som tidligere har været offentliggjort i Sønderjyske Årbøger,¹ følger efterstående syv breve fra J. P. Junggreen til pastor Mourits Mørk Hansen.

Som præst i Felsted ved Åbenrå deltog Mørk Hansen i sønderjysk politik som medlem af den Slesvigske Stænderforsamling i Flensborg fra 1859 til krigen i 1864. Efter sin afskedigelse fik han i 1866 nyt embede i Vonsild-Dalby, to af »de otte sogne« syd for Kolding, og her blev han til sin død i 1895. Hans efterladte »Livs-Erindringer«, der foreligger i Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, vidner ligesom de her bragte breve fra Mørk Hansens arkiv i landsarkivet i Åbenrå om den nøje kontakt, som Mørk Hansen opretholdt med flere af de landsmænd, som han havde måttet forlade som følge af den tabte krig. Det fremgår både af Mørk Hansens erindringer og af de her bragte breve, at J. P. Junggreen var én af disse hans nære venner. Ikke alene havde de fælles opfattelse af deres samtids nationale og politiske spørgsmål, men Mørk Hansen og hans familie i Vonsild præstegård blev også til stor personlig hjælp for Junggreen under dennes vanskelige familieforhold.

Det skal tilføjes, at foruden de her bragte breve fra J. P. Junggreen til M. Mørk Hansen findes to fra 1880 i den først offentliggjorte samling af J. P. Junggreen-breve.²

J. P. Junggreen til M. Mørk Hansen 1867 12/3:

Aabenraa, 12. Marts 1867.

Kjære Herr Pastor!

Jeg skriver dette for at bede Dem gjøre mig en meget stor Tjeneste. Den er maaskee større, end jeg burde forlange den af Dem, men

blandt alle mine Bekjendte er De den eeneste, til hvem jeg i den Henseende troer at kunne henvende mig, og jeg haaber derfor, at De vil undskylde mig.

Sagen er følgende:

Jeg har, som De maaskee erindrer, en Søn,³ der nu i næste Maaned bliver 10 Aar gammel. Jeg er i stor Forlegenhed med at faa denne Dreng givet en nogenlunde ordentlig Underviisning. Jeg har hidindtil ladet ham gaa i en Privatskole, der holdes af en af de afsatte Skolelærere.⁴ Dette har kunnet gaa an hidindtil, men nu mærker jeg tydeligt, at Drengen ingen yderligere Fremskridt gjør. Disse Lærere have ikke været vant til andet end til at bibringe Børnene de første Begyndelsesgrunde og ere ogsaa selv kun Folk med middelmaadig Begavelse. Der er en tysk Rectorskole her i Byen, men det er næsten for haardt at sætte sit Barn i Skole for at oplæres i Grundsætninger, som man selv fordømmer.

Jeg er desværre ikke rig nok til at kunne sende Drengen hen til et Institut i Kongeriget, og den Tanke er derfor faldet mig ind at henvende mig til Dem med Bøn om at tage imod min lille Dreng saalænge, indtil dette Lands Skjæbne har fundet sin endelige Afgjørelse,⁵ og lade ham deeltage i den Underviisning, Deres Børn nyder. Jeg kan ikke tilbyde Dem det fulde Vederlag for den Tjeneste, jeg beder Dem om, dog er jeg gjerne villig til at betale f. Ex. 100 Rm. aarlig for ham. Drengen [er] en godmodig lille Fyr og heller ikke dum, men en heel Deel letsindig, og navnlig ogsaa af den sidste Grund trænger jeg saa haardt til at faa ham hen i en Familie, hvor han kan omgaaes gode og velopdragne Børn, thi af den Omgang, han har i den Skole, hvor han nu gaaer, frygter jeg for, at han har mere Skade end Gavn.

De veed jo, hvilket stort Tab⁶ jeg har lidt, siden De reiste herfra, og det er nu forbundet med mange Vanskeligheder for mig at faa mine Børn opdraget saaledes, som jeg dog burde det. Jeg har meget at passe, og desuden mærker jeg godt, at alt det, der er gaaet hen over mit Hoved, baade det, jeg har lidt tilfældes med hele Folket, og den store Sorg, der har ramt mig personlig, har gjort mit Sind mørkt og tungt, og at jeg derfor maaskee tidt seer mange Ting i et for mørkt Lys.

See, dette var min Bøn til Dem, kjære Herr Pastor, og vilde De opfylde den, vilde jeg i Sandhed være Dem meget taknemmelig.

*Jens Peter Junggreen,
1827-1886.*

Drengen er som sagt et godt Barn, og jeg haaber ikke, han vil volde Dem overdreven stor Ulejlighed. —

Der var mange Ting, jeg kunde have Lyst til at skrive Dem om henedefra, men for det Tilfælde, at De troer at kunne opfylde min Bøn, vil jeg jo snart tale personligt med Dem. Stillingen bliver forresten nu næsten utaaelig her, og Gud give, at en Forandring ikke maatte lade vente alt for længe paa sig.

Idet jeg beder Dem svare mig paa dette, saasnart De er bleven enig med Dem selv og Deres Hustru om, hvorvidt De kan opfylde min Bøn, tegner jeg som

Deres hengivne
J. P. Junggreen.

J. P. Junggreen til M. Mørk Hansen 1878 8/3:

Aabenraa, 8. Marts 1878.

Kjære Herr Pastor!

Undskyld, at jeg henvender mig til Dem i et Anliggende, der udelukkende har Interesse for mig selv.

Næste Søndag konfirmeres min tredie Datter Marie, og da der saa er 3 voxne Piger⁷ herhjemme, ønskede jeg meget at faa min næstældste Datter Helene anbragt et eller andet Sted hos gode Folk, hvor hun baade kunde være til Nytte og selv have Leilighed til at tage Del i et velordnet Husvæsen og Familieliv. Hun er en iegod og from lille Pige og godt oplært til al Slags Husgjerning. Dertil spiller og synger hun lidt, og jeg er overbevist om, at hun vil kunne være baade til Hjælp og til Glæde for en Familie, hvor der kunde være Brug for en saadan ung Pige. Hun var 17 Aar i December.

Var det muligt at faa hende anbragt et Sted, uden at jeg behøvede at betale for hende, var det mig jo kjærest. Penge ere ikke overdrevent rigelige for mig, og hun skal ogsaa let kunne gjøre Gavn for sit Underhold, men er det nødvendigt, kan jeg jo ogsaa betale en lille Sum for hende.

Min ældste Datter Cathrine var paa en stor Gaard ved Aalborg hos en Broderdatter af Justitsraad Lunn,⁸ men da jeg var saa ulykkelig at miste min kjære Hustru,⁹ maatte jeg tage hende hjem for at bestyre mit Hus, hvortil hendes Søstre vare for unge, og Pladsen der blev strax indtaget af en anden ung Pige.

Skulde De i denne Retning kunne gjøre noget for mig, vilde jeg være Dem i høi Grad taknemlig. Hvor i Kongeriget hun kom hen, var ligegyldigt, blot det er hos gode Folk og i et velordnet Hus, og hun selv er, som jeg jo har sagt, en iegod og en dygtig og villig lille Pige, med hvem Folk nok skulle blive tilfredse.

Med den tunge Skjæbne, der hviler over mig, maa jeg jo see paa anden Maade at skaffe mine Døttre Leilighed til at uddanne sig i, hvad der er nødvendigt for en ung Qvinde, og De, kjære Herr Pastor, vil nok undskylde, at jeg i denne Anledning henvender mig til Dem. Tilbyder der sig en Leilighed, skal jeg med Glæde gjøre Gjengjæld.

Med venlig Hilsen

Deres hengivne
J. P. Junggreen.

J. P. Junggreen til M. Mørk Hansen 1878 18/3:

Aabenraa, 18. Marts 1878.

Kjære Herr Pastor!

Det, De tilbyder mig, er saa meget,¹⁰ at jeg næppe synes, jeg kan modtage det, og dog kan jeg for mit Barns Skyld ikke sige nei dertil. Men jeg vil saa dog bede Dem for Halvaaret fra Mai til November at modtage et Vederlag af 100 Rchsmk. af mig. Det kan jeg godt give, og naar De, som Tilfældet er, aldeles ikke har nogen Trang til den Hjælp i Huset, min Datter ellers kunde yde, alle Fordelene tværtimod ere paa min og hendes Side, saa vilde det være ganske urimeligt, at De slet ikke skulde have noget Vederlag for hendes Ophold. Jeg vil alligevel være Dem i høieste Grad taknemlig, fordi De tager imod hende, og senere er det jo muligt enten, at De kunde finde en anden passende Plads for hende, eller, at Forholdene kunde føie sig saaledes, at hun kunde være Dem til nogen virkelig Hjælp.

Jeg kan som sagt godt give denne lille Betaling, og jeg vil bede Dem modtage den. Den Tjeneste, De gjør mig ved at tage imod min lille Datter, bliver derfor lige stor. —

Hvad De skriver om Boghandler Sørensen,¹¹ er fuldstændig rigtig. Til at hjælpe ved at anbringe Bøger paa de rette Steder, er han aldeles uduelig, men Mellemand kan han nok være, da jo netop hans Stilling som Boghandler gjør, at Bogpakker ville kunne sendes til ham uden at vække Mistanke. De maatte dog helst ogsaa stedse *afsendes af en Boghandler.* —

Min Helena vil altsaa komme til 1. Mai, og jeg beder baade Dem og Deres Hustru modtage min hjerteligste Tak for den Venlighed, De viser mig.

Deres forbundne

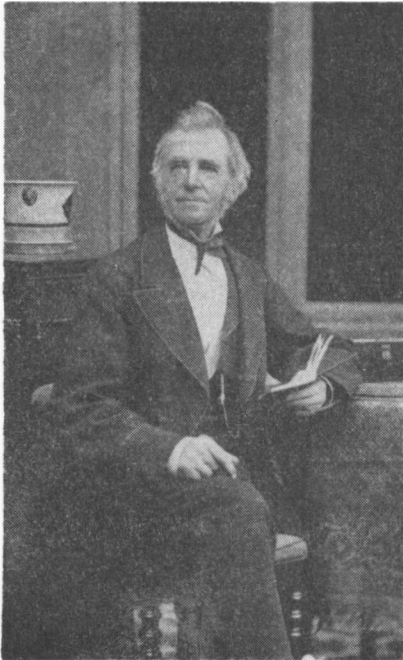
J. P. Junggreen.

J. P. Junggreen til M. Mørk Hansen 1878 23/6:

Aabenraa, 23. Juni 1878.

Kjære Herr Pastor!

Jeg sendte Dem for et Par Dage siden 10 Exemplarer af min lille Piece¹² og vil være Dem meget taknemlig, hvis De kan faa dem ud-

*Mourits Mørk Hansen,
1815-95.*

bredte paa Steder, hvor de kunne antages at gjøre nogen Nytte. Skulde ikke De kunne faa dem omtalte i den udenlandske (franske eller engelske) Presse. Den i sin Tid meget omtalte Herr Hansen¹³ er jo nu Redacteur af et stort fransk Blad og har jo idetmindste forhen vist sig villig til at tage sig af vor Sag, og der maa vel dog ogsaa i Kongeriget findes Mænd, der staa i Forbindelse med den engelske Presse.

Vor Sag trænger høiligen til at omtales; den svinder ellers helt bort af den europæiske Almenheds Bevidsthed. Jeg har skrevet til Ploug¹⁴ for at bede ham tale med Regjeringens Medlemmer om, om det dog ikke skulde være muligt at bringe denne Sag frem paa den Congres, der nu er samlet i Berlin,¹⁵ men han har svaret mig, at han næsten intet Haab gjør sig i denne Henseende. Dog var det hans Agt at søge Audients hos Estrup¹⁶ for at tale med ham om Sagen. Jeg indseer imidlertid godt selv, hvor smaa Udsigterne ere til, at der kan udrettes noget ad denne Vei, og derfor mener jeg, at vi selv

burde gjøre Anstrængelser for at henlede Verdens Opmærksomhed paa den store Uret, der her begaaes.

Jeg kan selv intet mere gjøre, thi jeg har slet ingen Forbindelser uden for Tyskland. Foruden de 400 Exemplarer, der bleve omdelte i Rigsdagen,¹⁷ har jeg endnu sendt 330 omkring til ligesaa mange Redacteurer af tyske Blade, men de omtale dem naturligvis ikke. Kun om et Par polske Blade i Posen havde jeg haabet, at de skulde have omtalt Sagen, men heller ikke dette synes at være skeet. — Det vilde derfor være særdeles heldigt, om Folk i Kongeriget vilde gjøre lidt for atter at bringe vor Sag paa Bane i den udenlandske Presse. Jeg har endnu ca. 80 Exemplarer af min Brochure tilbage, der staa til Tjeneste for hvem, der troer at kunne bruge dem.

Saa længe den gamle Keiser¹⁸ lever, er der vel kun lidt Haab om, at den danske Regjering vil kunne udrette noget for os, men naar han dør, og om ham kan man jo dog sige, at han gaaer paa Gravens Rand, saa *maa* den træde ud af sin nuværende passive Holdning. Thi skal den nuværende Tilstand blive ved, saa gaaer Danmark, om end langsomt, dog sikkert sin Undergang i Møde. Alene i Nord-slesvig troer jeg, det er muligt at reise et Bolværk imod Tyskhedens Fremtrængen, og ud fra dette Synspunkt troer jeg ogsaa, at den danske Regjering, naar Tiden kommer, *maa* argumentere.

Det kan dog ikke være England og Rusland ligegyldigt, om Tilgangene til Østersøen falde i Tysklands Hænder,¹⁹ hvorimod Ret og Retfærdighed i og for sig næppe ville faa nogen af disse Landes Statsmænd til at røre sig. Jeg antager ikke, at Deres Mening om disse Ting er meget forskjællig fra min, og jeg vil derfor bede Dem see, om ikke De kan gjøre noget for atter at bringe vor Sag paa Bane i den udenlandske Presse.

Næst efter at see til at holde Sagen oppe her i selve Nordslesvig er dette jo det eneste, vi for Tiden kunne gjøre, men vi bør heller intet forsømme i denne Henseende, thi hvad vi stride for, er vort Lands og vort Folks Existents.

Maa jeg bede Dem hilse min Datter fra mig, og selv være De med hele Deres Familie venligst hilset af

Deres forbundne
J. P. Junggreen.

J. P. Junggreen til M. Mørk Hansen 1881 7/11:

Aabenraa, 7. Novbr. 1881.

Kjære Herr Pastor!

Ja, det gik jo saaledes med Valget,²⁰ og hvad angaaer mine egne personlige Forhold kan jeg jo kun være glad ved det. Det vilde have været forbundet med store Vanskeligheder for mig at være borte fra mit Hjem og min Bedrift saa længe, som det vilde have været nødvendigt, hvis jeg var bleven valgt. Dog løi jeg, hvis jeg sagde, at jeg slet ikke havde ærgret mig over den lumpne Maade, hvorpaa man har agiteret imod mig. Det har jeg, men nu er det overvundet, og som det er gaaet, troer jeg ogsaa, at det er en dyrkjøbt Seir for mine Fjender. Gid det nu blot maatte lykkes at forhindre, at ikke denne Affære skal blive alt for skadelig for den gode Sag. Den har naturligviis sat meget ondt Blod og forgiftet manges Sind. Jeg har tænkt paa at gjøre et Skridt for om muligt atter at lede Sagen ind i et godt Spor. Om det vil lykkes mig, skal Tiden vise.

Jeg vilde ønske, at man i den københavnske Presse vilde fælde en mindre haard Dom om Hans Lassen. Han har vaklet i et Øieblik, hvor han skulde have staaet fast, umiddelbart efter, at Møderne i Voiens og Sønderborg havde vist, at der var en Majoritet for mig, men han er vist bleven stærkt bearbejdet af Grundtvigianerne og Venstremændene vesterfra, og ingen af os er jo feilfri.

Men han er alligevel baade en dygtig og en god dansk Mand, som man ikke maa støde fra sig. — Den Feil, jeg mest frygter for hos ham, er en vis Tilbøielighed til at fortabe sig i det smaa, hvilket jo imidlertid gjør ham til en meget dygtig Repræsentant der, hvor det gjælder om at behandle Pengespørgsmaal og Sager henhørende til den locale Administration. Men maaskee kan han ogsaa vise sig dygtig, naar det gjælder om at tage fat paa Sagen fra de store Synspunkter; ialtfald kan det kun skade, at man udtaler sig haardt om ham.

Det skulde slet ikke undre mig, om hele Historien (Agitationen imod mig) er lavet i København. Jeg er jo maaskee optraadt noget hensynsløst imod Venstre, men jeg kan ikke andet end betragte dette Parties Færd som høist sørgeligt for vort Fædreland og ødelæggende for vort Folk. —

Ja, dette blev nu et helt politisk Brev. Om det andet har min Datter skrevet til Deres Hustru.

Gud bevare vort Folk og vort gamle Fædreland. Med dette Ønske og med den venligste Hilsen til Dem og Deres Hustru forbliver jeg

Deres hengivne
J. P. Junggreen.

J. P. Junggreen til M. Mørk Hansen 1885 11/2:

Berlin, 11. Febr. 1885.

Kjære Pastor Mørk Hansen!

Jeg takker Dem for Deres venlige Brev, som jeg modtog hjemme i Aabenraa Mandag Aften. Igaar Morges reiste jeg atter hened og vil strax nu svare Dem.

Det glæder mig naturligvis meget, at De er tilfreds med min Optræden.²¹ Jeg selv var det ikke. Det forekom mig, at det Svar, jeg gav mine Modstandere, var meget utilfredsstillende. Men det var overmaade vanskelig for mig saaledes *øjeblikkelig* at sammenfatte alt, hvad der skulde svares en hel Mængde forskjellige Angribere. Jeg kan imidlertid faa mit Andragende til Forhandling endnu en Gang og haaber saa at kunne give dem Resten.

Det er muligt, at jeg siger, hvad jeg har at sige, og saa erklærer, at da jeg dog ingen Udsigt har til at faa mit Forslag antaget, saa tager jeg det tilbage for i en senere Session at indbringe det igjen i en forbedret og mere detailleret Skikkelse. Derom vil jeg idag tale med et Par Venner. *Jeg beder Dem opsætte Deres Omtale af Sagen,*²² *indtil denne anden Behandling er overstaaet.* Jeg skal saa give Dem alle fornødne Oplysninger.

Jeg skal gjøre for Sagen alt, hvad der staaer i min Magt, og skorter det paa noget, kan De være overbevist om, at det ikke er paa Villien, men paa Evnen.

Undskyld nu dette korte Brev, men jeg har idag saare meget at gjøre. Senere skal jeg skrive Dem mere udførligt.

Maa jeg ikke bede Dem hilse Herr Davidsen (Karl Hede)²³ fra mig. Han har sendt mig sit sidste Skrift, og jeg har ikke faaet svaret ham. Foruden hvad jeg har at gjøre her i Rigsdagen, er jeg ogsaa

overlæsset med Correspondence. Han er visselig en høit fortjent ung Mand, der burde støttes paa alle Maader. Der er meget at gjøre, naar vor Sag skal holdes oppe, og enhver, der arbejder med, fortjener Anerkjendelse og Hjælp.

Nu endnu en Gang Tak for Deres Brev og den venligste Hilsen fra

Deres hengivne
J. P. Junggreen.

J. P. Junggreen til M. Mørk Hansen 1885 16/3:

Berlin, 16. Marts 1885.

Kjære Pastor Mørk Hansen!

Jeg har nu, som De een af Dagene vil see af »Dannevirke«, havt mit Andragende til anden Behandling,²⁴ og fik dem jo dog ogsaa ved denne sagt nogen Sandhed, skjøndt ikke alt, hvad jeg kunde have ønsket.

Jeg maatte saaledes undlade at svare Herr Franke,²⁵ fordi jeg i Øieblikket kom i Tvivl om, hvorledes den af ham fremdragne Sag i Virkeligheden forholdt sig. Jeg har aldrig vidst andet end, at Indfødsretten fra Begyndelsen af gjaldt for hele Monarkiet,²⁶ men jeg kunde jo have taget feil og undlod derfor at sige det, da det er høist ubehageligt, hvis det skulde kunne eftervises, at det, man siger, er urigtigt.

Derimod havde jeg den Glæde, at en tysk Mand (Herr Lenzmann)²⁷ offentlig udtalte Tvivl om Lovligheden af Artikel V[s] Ophevelse, og det forekommer mig altid at være noget, at en saadan Udtalelse er fremkommen her i Rigsdagen. Jeg beder Dem nu vente med at omtale Sagen i Bladene, til vi have talt med hinanden. Jeg kommer vist i denne Uge og bliver hjemme til efter Paaske, og jeg tænker saa, at vi kunne træffes i Haderslev.

Jeg sidder i Rigsdagen og skriver dette Brev. Bismarck har lige holdt en Tale imod Windhorst²⁸ og Richter,²⁹ men gik strax, da han var færdig, og nu taler en Socialdemokrat.

Det er dog sørgelige Tilstande i Danmark. Jeg læste idag i »Fl[ensborg] Avis«³⁰ om Socialistmødet i Sorø og om den Maade, hvorpaa vort Flag og vore store Minder, der vare blevne forhaanede

af danske Mennesker, Mænd vil jeg ikke kalde dem. Gud bedre det. Faaer denne Aand Magt over Folket, saa seer det jo næsten ud, som om det er forbi med det gamle Rige. Vi have dog elsket dette Land og dette Folk af vort ganske Hjerte.

Der findes et Par Ord i den Tale, jeg holdt i Onsdag, der vare adresserede til det danske Folk, og som De gerne kan mærke Dem lidt, hvis De skulde skrive om os. Jeg sagde, »at jeg ikke kunde agte et Folk, der ikke vilde forsvare sin Uafhængighed«.

Hvis det kunde passe Dem, at vi mødtes i Haderslev een af de sidste Dage i denne Uge, beder jeg Dem sende et Brev til Aabenraa, der kan være der Torsdag Aften. I næste Uge skal min Søn paa Reise, og det passede mig derfor bedst i denne Uge.

Hans Lassen³¹ strider jo ogsaa tappert for Sagen. Han er en brav dansk Mand.

Deres hengivne
J. P. Junggreen.

NOTER OG HENVISNINGER

1. SJy Årb 1937, s. 168-202, 1938, s. 111-151 (begge samlinger ved Hans Lund) og 1964, s. 385-392 (ved H. V. Gregersen).
2. SJy Årb 1937, s. 197 f., 199 f. De to breve er begge fundet i Carl Plougs brevarkiv i Det kongelige Biblioteks håndskriftsamling.
3. Johann Heinrich Junggreen, f. Åbenrå 1857 16/4.
4. Der hentydes til Juhlers Privatskole, opr. i Åbenrå 1866 af den året i forvejen afskedigede 2. pigelærer Jep Clausen Juhler, f. i Hoptrup 1833, som drev den indtil sin død i 1883. »Juhler var en samvittighedsfuld, dygtig og nidkær lærer og på grund af sin retskafne karakter overordentlig afholdt både af sine elever og deres forældre. Skolen var hans et og alt, og han ligefrem sled sig op i sin gerning«, hedder det i Nikolaj Andersens omtale af ham i »Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie« (1901), s. 580.
5. Der tænkes på den bekendte § 5 i fredstraktaten i 1866, som Preussen og Østrig havde undertegnet i Prag. Dens ophævelse blev først bekendtgjort 1879 4/2.
6. Junggreen havde 1866 21/1 mistet sin 1. hustru, Catharina Maria Franziska Otte, f. i Flensborg 1836 7/1. — I dette ægteskab havde han følgende børn: Johan Heinrich (1857-93), Anne Cathrine Henriette (1858-1940, gift Lunn), Helene (1859-1937, gift Bruhn), Maria (1862-1940, gift Meier) og Anna (1864-1913, gift Fritz Petersen).
7. De tre voksne, d. v. s. konfirmerede, piger er: Anna Catharine (»Tinne«) Henriette, f. 1858 6/9; Helene, f. 1859 6/12; Maria, f. 1862 23/5.
8. Rimeligvis hos Augusta Frederikke Caroline Lunn, der 1873 var blevet gift med ritmester Harald Blicher Branth til Sønder Elkær ved Sulsted. —

- Catharine (»Tinne«) Junggreen blev 1881 gift med Villars Knudsen Lunn til Aggersvold og Tornvedgård.
9. Junggreen havde 1877 18/11 mistet sin 3. hustru, Anna Algreen-Ussing, f. i Ordrup 1841 17/9, en datter af den kendte stænderdeputerede, professor, senere generalprokurør Tage Algreen-Ussing. I dette ægteskab var en datter, Camilla, f. 1877 (gift Fox-Maule). — Med sin 2. hustru, præstedatteren Thora Kliene, f. i Sønderho 1840 21/2, d. 1871 27/12, havde Junggreen sønnen Lorenz Kliene, f. 1871 24/11, d. 1872 7/1. Thora Kliene havde som ung været lærerinde på Krusmølle i Felsted sogn og var der blevet fru Mørk Hansens nære veninde. Det blev derfor Mørk Hansen, der kom til at vie hende til J. P. Junggreen i Vonsild kirke. — Med sin 4. hustru, Anna Cathrina Cornett, f. 1839 12/12, d. 1911 5/4 (enke efter kaptajn Friedrich Callsen), havde Junggreen en datter, Henriette, f. 1885 18/9, senere gift Have og bosat i Åbenrå.
 10. M. Mørk Hansen har åbenbart lovet at tage Helene i sit hus, jvf. Junggreens forespørgsel 1878 8/3. Helene Junggreen tilbragte adskillige år i Vonsild præstegård som nær veninde af Mørk Hansens eneste datter, Elise (gift Vyff).
 11. Det pågældende brev er ikke fundet.
 12. Pjecen »An das deutsche Volk von dem Nordschleswiger J. P. Junggreen in Apenrade« (Hadersleben 1878), 14 sider. Den slutter med de bekendte ord: »Gerechtigkeit erhöht ein Volk« — retfærdighed højner et folk.
 13. Den i sin tid meget omtalte Jules (Jens Julius) Hansen, 1828-1908 (øgenavn: »Spidsmusen«), der i 1864 havde virket for Danmark i Paris og senere var blevet agent for det franske diplomati, udgav 1876-78 ugebladet »L'Europe Diplomatique« og var siden 1869 fast medarbejder ved »Moniteur Universel«.
 14. Det pågældende brev er ikke fundet.
 15. Under forsæde af Bismarck var Berliner-kongressen blevet åbnet 1878 13/6. Den behandlede i første række de europæiske stormagters stilling til det sydøsteuropæiske spørgsmål, der var blevet akut som følge af den russisk-tyrskiske krig siden april 1877.
 16. Jacob Brønnum Scavenius Estrup, 1825-1913, konseilspræsident (statsminister) 1875-94.
 17. Der er ment: den tyske Rigsdag.
 18. Wilhelm I, 1797-1888, konge af Preussen 1858/61-88, tysk kejser 1871-88. Der herskede på den tid en udbredt tro på, at der med kronprins Friedrichs regeringstiltrædelse ville blive indledt en mere liberal kurs i Tyskland.
 19. Ikke des mindre betød skabelsen af Bismarcks Tyskland en total ændring af de strategiske forhold i farvandet omkring Danmark. Det tyske flådebygningsprogram understregede dette forhold yderligere.
 20. Ved Krügers død 1881 27/8 var man ikke nået til enighed om, hvem der skulle være hans efterfølger som rigsdagsmand. 17/9 havde der været et valgmandsmøde i Vojens, hvor 92 havde stemt på Junggreen og 22 på Hans Lassen, men 20/9 fik Hans Lassen 55 stemmer på et lignende møde i Sønderborg, mens Junggreen måtte nøjes med 13. 1881 28/9 erklærede Junggreen da, at han ikke ville tage imod valg. »Af et Parti af mine Landsmænd vil jeg

- ikke vælges«. Især fra Venstre- og fra grundtvigsk side havde agitationen imod Junggreen været hård. Frimenighedspræst L. B. Poulsen havde således udtalt, at »Junggreens Færd med H. Krüger paa det sidste har været os en Forargelse, thi det er jo vitterligt, at Krüger paa det sidste viste ham bort«. Se endvidere Sjy Arb 1938, s. 136 (brev fra Junggreen til Gustav Johannsen).
21. 1885 28/1 havde Junggreen fremsat et forslag i den tyske Rigsdag om brugen af retssproget i de egne af Tyskland, hvor folkesproget ikke var tysk. Se: »Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie« (1901), s. 418-424.
 22. Mørk Hansen refererede til den danske presse om sønderjyske spørgsmål.
 23. Karl Hede (pseudonym for Niels Davidsen), f. i Ejsing 1859, død i Kolding 1901, var typograf, først på »Dannevirke« i Haderslev, efter udvisning i 1884 hos Konrad Jørgensen i Kolding, og kendt som forfatter til en række folkeligt-nationale skrifter. Her tænkes der på »Tyskernes Færd i Sønderjylland 1884«, 64 sider, der udkom 1885 2/1.
 24. 2. behandling fandt sted 1885 11/3, omtalt i »Dannevirke« 1885 17/3. Se: »Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie« (1901), s. 424-428.
 25. Eduard Francke, død 1917, amtsdommer, senere overregeringsråd i Berlin, søn af Carl Philipp Francke, 1805-70, der indtil 1848 havde været deputeret i generaltoldkammeret i Kbh., efter 1850 minister i Sachsen-Koburg, 1864 rådgiver for den augustenborgske hertug, 1867 repræsentant for Husum i den nordtyske Rigsdag. Eduard Francke repræsenterede 4. valgkreds (Sønderjyllands vestkyst fra Eiderstedt til Tønder amt, undtagen Slogs herred).
 26. Eduard Francke havde hævdet, at den danske indfødsret i tiden før 1850 ikke gjaldt ens for Kongeriget og Hertugdømmerne.
 27. Julius Lenzmann, 1843-1906, medlem af den tyske Rigsdag som frisindet politiker, se: H. P. Hanssen: Fra Kampaarene I, s. 293-296. Lenzmann havde bl. a. udtalt: »Jeg vil ikke fordybe mig i statsretlige udviklinger, om Prag-fredens artikel V med føje og ret er ophævet, om to monarker var berettigede til simpelthen at ophæve en fredsbestemmelse, der er kommet i stand i andres interesse, der på en vis måde forestillede en contractus in favorem tertii (d. e. en kontrakt til fordel for tredjemand), uden at de andre interesserede, den danske nation og da navnlig nordslesvigerne, er blevet spurgt«. (Efter »Dannevirke« 1885 17/3).
 28. Ludwig Windthorst, 1812-91, tidligere hannoveransk justitsminister, efter partiet Centrums grundlæggelse i 1870 dettes egentlige leder, var i mange år Bismarcks betydeligste modstander i den tyske Rigsdag.
 29. Eugen Richter, 1838-1906, var leder af det liberale Fremskridtsparti, siden 1884 af de Tysk-Frisindede. Se: H. P. Hanssen: Fra Kampaarene I, s. 289-292. — I sin tale mod Windthorst og Richter udtalte Bismarck bl. a.: »Vi har grupper her i Rigsdagen, hvis åbenbare ideal kun kan nås ved krig, ja ved én for Tyskland ulykkelig krig. Kongeriget Polens genoprettelse, de polsktalende provinserns løsrivelse fra Preussen, Nordslesvigs genafståelse til Danmark, genoprettelsen af kongeriget Hannover i dets gamle omfang, Elsass-Lothringens genafståelse til Frankrig — alt dette kan kun opnås ved et stort nederlag for Tyskland!« (Efter »Dannevirke« 1885 17/3).

30. Efter en notits i »Slagelseposten« havde »Flensborg Avis« 1885 15/3 bragt nedenstående vers af »Sanghæftet for den social-demokratiske Arbejderforening i Sorø Amt«. »Dengang jeg drog af sted« og Dannebrog findes heri parodieret på følgende måde:

Dengang jeg drog afsted,
Jeg nødig vilde med,
Min Tid det koste vil,
Og Mønt jeg sætter til,
Og saa til ingen nytte er det hele Galmandsspil.

En gammel Munkeklud,
Til Mord os hisset ud,
Ja, til Mord os hisset ud.
Det hvide Kors især
Betyder Løgnens Hær,
Som pengegrisk og grusom svinger Tyrannens Sværd;
Naar gamle, slette Sæder oprykke vi med Rod,
Skal alle raa Symboler vl træde under Fod,
Med alt det mugne væk
Giv Lejren blot sit Knæk,
Hurra, Hurra, Hurra!

31. Hans Lassen, 1831-96, gårdejer i Lysabild, siden 1881 medlem af den preussiske Landdag, 1881-84 af den tyske Rigsdag, havde 1885 12/3 talt i Landdagen imod de udvisninger, der var blevet gennemført efter sønderjydernes udflugtsrejse til Vestjylland og Sjælland i 1884. Han citerede ved den lejlighed Heinrich Heines digt:

Wir Deutsche sind ein gut Geschlecht,
Wir wollen nur das Recht,
Versteht sich aber, Recht muss heissen,
Was ich und meine Gevattern preisen.